

VYMENILI MESTO ZA UHLIE: ZLOŽITÝ VZŤAH ĽUDÍ A PRÍRODY V DOBE MODERNEJ TECHNOKRACIE

Matěj Spurný, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech* (Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2016) 290 s., ISBN 978-80-246-3332-9

Československá produkcia hnedého uhlia predstavovala na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia až desať percent svetovej ťažby. V prepočte na obyvateľa išlo o neuveriteľné druhé miesto na svete. Ťažba uhlia, ktorá zásobovala energeticky náročnú priemyselnú produkciu, bola jednou z príčin zvyšujúcej sa životnej úrovne obyvateľstva a neskôr sa pre udržanie životnej úrovne stala nevyhnutnosťou. Vidina nových ložísk viedla v 50. až 70. rokoch k „vyuhleniu“ (celkovému vyťaženiu priestoru v dôsledku dobývania uhlia) celého historického mesta Most na severe Čiech, ktoré ležalo priamo na veľkých zásobách surovín, a následne k výstavbe nového modernistického mesta. Napriek svojim historickým hodnotám muselo mesto ustúpiť ťažbe a stalo sa tak jedným z najväčších príkladov racionálneho plánovania. Kniha historika Matěja Spurného *Most do budoucnosti* podrobne opisuje experiment, ktorý viedol k likvidácii mesta Most optikou meniaceho sa vzťahu človeka a životného prostredia v špecifickom kontexte socialistického režimu. *Most do budoucnosti* je výborne napísané dielo, v ktorom sa prelínajú povojnové dejiny Československa, sociálne a environmentálne dejiny a urbanistický vývoj miest v československom, sovietskom aj celosvetovom kontexte. Podľa Spurného situácia, ktorá viedla k výmene historického mesta za uhlie, nebola jednoduchá a nebola ani výhradným prejavom komunistickej ideológie. Naopak, argumentácia, ktorá viedla k likvidácii Mostu, mala korene v modernom európskom myslení o spoločnosti, bývaní a architektúre a opierala sa nielen o inšpiráciu zo Západnej Európy, ale aj o prax medzivojnového Československa.

Kniha je veľmi jasne štruktúrovaná a hlavnú myšlienku rozvíja s použitím piatich perspektív. Prvá hovorí o odcudzení novousadlíkov od nemeckej minulosti Mostecka a o absencii akejkolvek kolektívnej, na región viazanej, identity. Hovorí o tvorbe identity novej, založenej na materialistickej vízii práce, produktivite a industriálnej modernite, ktorá viedla k delegitimizácii existencie starého mesta Most. Druhá perspektíva sa venuje

produktivizmu, technokracii a vláde čísel, ktoré deštrukciu Mosta vyrátali v logických schémach nákladov a zisku. V naratívne organizovanej modernity bola prírodná krajina vnímaná len ako zásobáreň surovín a podoba spoločnosti a prostredia sa podriaďovala potrebám pokroku. Treťou perspektívou je urbanistická debata v kontexte sociálnych dejín, ktorá hovorí o budovaní nového mesta na troskách jedného z najstarších českých osídlení, ale aj o prozápadnej kritike stalinského socialistického realizmu, ktorá sa zhmotnila do podoby modernistického mesta. Ďalšou perspektívou komplikujúcou zjednodušený pohľad na obdobie štátneho socializmu je popis kritických diskurzov, ktoré z hľadiska ekológie či pamiatkovej ochrany volali po zachovaní minulosti. Poslednou, azda najzaujímavejšou časťou, je pohľad na obdobie normalizácie a postupnú integráciu kritiky 60. rokov do premýšľania o správe štátu.

Okrem uvedených piatich perspektív sa celou knihou nesie otázka rozdielov medzi liberálno-kapitalistickou a štátno-socialistickou verziou modernity. Nakoľko osud mesta Most „zapríčinil“ komunistický režim v Československu a do akej miery išlo o vyústenie debát modernizujúceho sa sveta? Matěj Spurný lokálne diskurzy kontextualizuje a hovorí, že znaky organizovanej modernity, ako úsilie o hospodársky rast, etablovanie konzumnej spoločnosti, premena riadenia a moderné plánovanie, sa objavujú na oboch stranách železnej opony. Pripomína napríklad aj to, že racionálne organizované a vzdušné mesto bolo skôr modernou, než výsostne socialistickou utópiou. Aj keď dobová tlač rituálne zdôrazňovala, že mostský projekt by nebol na kapitalistickom Západe možný, v konečnom dôsledku medzi Mostom a mestami na Západe veľa rozdielov – až na systém pridelovania bytov, komplexnú starostlivosť o občana a to, do čích vreciek ide zisk – nenachádzame. Hľadanie paralely medzi dvoma ekonomickými systémami predstavuje (napríklad aj v kontexte výskumu postsocializmu) zaujímavú líniu príbehu – nie je však priamo pomenovaná a, bohužiaľ, ani dostatočne vysvetlená.

Naopak, medzi najväčšie pozitíva knihy patrí to, že sa neusiluje schému „minulého režimu“ potvrdzovať a zohľadňuje nielen medzinárodné, ale aj mnohovrstevnaté domáce debaty. Kniha nabúrava totalitný naratív popisom schém nielen environmentálnej a architektonickej, ale aj sociálnej či ekonomickej kritiky, ktorá sa nerozvíjala len v disidentských kruhoch. Artikulovanie kritiky moderného urbanizmu a bezohľadnosti k historickému dedičstvu bolo v štátnom socializme spočiatku opatrné, inak by ho zachytila cenzúra. Kritika sa však formulovala – najprv len v opozičných kruhoch, v nezverejňovaných správach expertných skupín, neskôr v zlomkoch v odborných či intelektuálnych periodikách, a napokon často v kódovanej reči prenikala do hlavného mediálneho prúdu. Autor prichádza v súvislosti s likvidáciou Mostu k záveru, že kritické reakcie zasadzujúce sa za ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva mali síce rozličné agendy, ale ich myšlienkové zdroje boli podobné – obe kritiky reagovali na bezohľadnosť priemyselnej modernity a vyzývali k rešpektu voči životnému prostrediu a dielam človeka. Oba smery sa zrodili z pocitu nenávratnej straty, z odmietnutia fetišu ekonomického rastu a zo spochybnenia schopnosti ľudstva racionálne plánovať. Popis

dynamiky týchto protestných myšlienok a ich spätosti s medzinárodnými debatami kontrastuje s predstavou neotrasiteľného režimu.

Matěj Spurný v knihe o mostskom experimente analyzuje súdobé myslenie, kritiku, diskurzy a veľmi dobre sa vyhýba použitiu prizmy totalitarizmu. Čitateľom a čitateľkám tak umožňuje prekonať binárne vnímanie sveta z čias studenej vojny. Hodnotným prínosom výskumu je prepojenie environmentálnych a sociálnych dejín a tiež obohatenie výskumu vzťahov medzi človekom a životným prostredím o pohľad z Východej Európy. Kniha vychádza aj v anglickom jazyku, takže je dostupná aj zahraničnému publiku.¹ Nevyužitou príležitosťou je nedostatočné problematizovanie vzťahu medzi východnou a západnou verziou modernosti. Kniha sa však veľmi dobre číta, zrozumiteľne vysvetľuje kontext a zohľadňuje aj málo prebádané línie československých dejín, ako premena teórie riadenia, ochrana pamiatok či vzťah ku krajine. Kniha je pre súčasnosť relevantná aj vďaka rozprávaniu o ochrane krajiny, kultúrneho dedičstva a vďaka environmentálnym polemikám. Aj keď sa ekologická kritika vo veľkej miere zaslúžila o pád režimu a správy o devastácii životného prostredia patrili k najhmatateľnejším nástrojom delegitimizácie komunizmu, naratív o ekonomickej výhodnosti ťažby uhlia bez ohľadu na ničivé dôsledky je v Českej republike stále živý. Kniha *Most do budúcnosti* preto môže byť pomôckou pri kritickej reflexii súčasnej situácie a mala by byť povinnou literatúrou nielen pre výskumníkov dejín socialistického Československa, ale aj pre ľudí, ktorí sa zaoberajú ochranou krajiny a jej premenou rukou človeka.

Lívia Gažová

¹ Spurný, Matěj. *Making the Most of tomorrow: a laboratory of socialist modernity in Czechoslovakia*. Preložil Derek a Marzia PATON. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2019. Václav Havel series. ISBN 978-80-246-4017-4.